

В пралісах Бразилії

Петро Франко

Прольог

Ой, човне, човнику!
Де поспішаєш?
На морю буря –
Хіба ж не знаєш?

Ой, знаю, знаю,
Все ж поспішаю,
Лютої бурі
Я не злякаюсь!

Дужий, не надто вишколений голос співав відому пісню. Голос м'яко котився скелями, з яких розкривався казковий краєвид на широку сагу [1], по якій легенький від морський вітер гнав маленьку вітрильну йолу [2]. В човні сиділо двох мушин. Один майже старець, із сивим волоссям та зате цвітучим обличчям і палкими сивими очима, сидів на кермі та зручно провадив човник попід скелями. Другий юнак у розцвіті сил, тримав лінву від вітрила, яким орудував не менше зручно, як його старший товариш кермою.

Твої вітрила
Вітер зриває,
А твої щогли
Хвиля зламає! –

дзвенів голос молодшого.

- Чи не собі ти отсе, Петре, прощальну пісню співаєш? – прогомонів старший. Вітрило враз майнуло з вітром, і човник безсило спинився коло високої скелі.
- Оттут можемо побалакати спокійно, – промовили оба рівночасно й усміхнулися.
- Із усіх наших конференцій маю одно загальне вражіння, – по деякій мовчанці промовив старший: – на чужу поміч нам не спускатися. Мусимо самі свою справу твердо поставити.
- Позволь, дядьку, що вичислю свої точки.
- Ну, ну, послухаю, – казав повагом дядько, – до яких ти дійшов висновків.
- Перше: наші землі перенаселені і що року можна би з них десять-двадцять тисяч

переселити.

- Одне тільки - чи Аргентина та Бразилія найкраще до сього надаються? Чому, скажімо, не має це бути Канада із куди кращими можливостями праці, або, от скажімо Приамурський край?

- Не можна сказати, щоб найбагатіший край зразу давав найкращі кольонії, - відповів Петро і продовжав: - Друге. Доцільне спрямувати виселення до країни із найменшими внутрішнім опором. Такі краї - це якраз Бразилія, із безупинними революціями, та Зелений Клин. Для цілого ряду займанщин Зелений Клин недоступний. Остає Південна Америка.

- Не зле, - сказав дядько та закинув вудку далеко в море.

- Третє. Кожда нова родина приїздить із великою охотою до праці.

- Малим капіталом і незнанням тутешніх обставин...

- Четверте. Находить відразу - бо ще перед виїздом із Старого Краю, - опіку нашого комітету,

- Моральну і матеріальну...

- Не смійся, дядьку! Так, обі ці опіки конче потрібні переселенцям, коли цілих літ не мають втратити на надсильну, мало хосенну працю.

- Ач, яка гарна риба! - гукнув дядько і вкинув у човен морського лосося. - Ну, ну, ти, будь ласка, не хмарся, я слухаю уважно, - сказав до юнака, якого брови почали разом збігатися.

- Комітет поселяє прихожан на згори назначених місцях, вибраних якнайдогіднійше, недалеко сплавних річок та городів, де праця їх рук мала би запевнений збут.

- Так, так, - додав дядько, - такі місця треба би добирати політично і стратегічно.

- І над цим я подумав, - сказав Петро: - в мене була нарисована карта, а на ній 100000 квадратних кілометрів, що становлять майже цілість. Опанувати цю площину можна би протягом десяти літ. З року на рік старші поселенці підготовляли би місця новим в той спосіб, що осередки все були би в наших руках. Кожда нова громада відразу мала би свого вчителя, старосту, приділ лікаря, сторожа безпеки, пожарника, священника. Усі уряди були би в наших руках, і денаціоналізація не могла би наступити. До переведення цього пляну бракує тільки...

- Грошей, грошей і грошей! - сказав дядько.

- Прихапцем тут нічого не вдіємо, - сказав Петро.

- Коли зачнемо працю після дотеперішних помічень комітету, то теж недалеко знайдемо, - сказав дядько. - Своя преса зробить багато, але без своїх середніх шкіл, а головню фахових - господарських та технічних довго-довго останемо сірою безпорадною масою. Фахові інколи можливі тільки при відповідній організації цілої суспільности, яка мусить відчувати пекучу потребу. І от усі наші інтереси досі були розбіжні, бо наші фарми були розкинені на велитенських просторах. Ми досі не витворили більших осель, хоч нас тут більш, чим 50000. Освітньої та економічної організації з тих самих причин не маємо,

- А яка на се рада? - запитав ніяково Петро.

- Мусимо заложити міцний кооперативний банк, - твердо сказав дядько. - Уділовцями стануть усі переселенці із малими уділами.

- Але ж бо цього замало, - знеохочено сказав Петро.

- Так, не можемо числити на більше, чим 100-200 тисяч долярів. Але наш комітет дає вкладу 500000 долярів, я даю ще раз тільки.

- На початок мільон долярів се вже не так зле, - сказав Петро, - але я й не думав, що ти схочеш запакувати свій капітал на довгі роки без надії звороту ані навіть порядних відсотків...

- У тім помиляєшся, Петре. Наш банк мусить давати 20% річної дивіденди, так щоби цілий ваш Старий Край, Сполучені Держави та Канада льокували в нас свої капітали, так, що вклад у банку повинен протягом кількох перших років дійти до висоти 10-20 мільонів долярів. Банк мусить мати одно своє дуже рентовне підприємство; що давало би сейчас високу дивіденду і могло давати усім переселенцям по 500-1000 долярів на вигідні сплати.

- Отже ціла справа тепер у тім підприємстві - сказав Петро, - і коли ти не найшов де копальні золота або діяментів, то з плянтацій кави та чаю так скоро не збагатимо банку.

- Золота не маю, але плянтації се дійсно мій плян.

- Розчислений на десять літ?

- Ні, на один рік - се плянтації, сотворені природою - плянтації кавчуку. Завтра вирушаємо в дорогу над Амазонку. Тут усе, що було можна, вже зроблено, Центральні влади згодилися на банк і навіть дістаємо позичку до висоти пів мільйона долярів на перші потреби. Для згуртування кольоній випускає комітет часопис "Праця" у висоті 10000 примірників. Найбіднійші якийсь час будуть його одержувати даром, Зі Старого Краю виписано цілий ряд молодих інтелігентів, що відразу найдуть у нас заняття, як лікарі, кооператори та освітні інструктори. Кожда переселенча родина за якийсь час буде трівко оподаткована після заможности. Вже тепер маємо підписаних чверть мільйона ошадностей. Але підприємство - се маґнет, і ми оба тим займемося.

Оба міцно стиснули собі руки. Вітер спіймався у вітрилі, і човник скоренько помчав до пристані столичного міста Ріо де Жанейро.

Над Амазонкою

Чорні очі еспанця замиготіли, наче вуглики, а смагляві щоки покрив іще темніший відтінок, коли з вишуканою грандеццою [3] зняв широкополе сомбреро [4] та черкнув ним до землі перед гарною дівчиною.

- А сус піес де устед, сеньоріта! [5] І хай сьогоднішній ранок видається вам так

само розкішним, як і мені в цій хвилині.

- Хіба ви не бачили кращих ранків, доне [6] Мігуель, що не спроможетесь на краще привітання? - запитала дівчина з легенькою посмішкою в голосі.

Однак еспанець не квапився відповідати. Його очі були заняті дослідженням, що краще: чи струнка дівчина, чи величеський цвітник, серед якого стояла красуня? Перед дівчиною простяглася грядочка рідких, дивовижних орхідей, а за нею кущі рож, покриті пишним темночервоним цвітом.

Молодий еспанець не знав котрий вже раз задивлявся на ясне, так різне від тутешніх, чорноволосих красунь, волосся, що буйними кучериками докружало чарівну голівку. Але головною принадою були великі, блакитні, наче волошки, очі, що аж дивно відбивали на смаглявому личку. Таких діточо любих не мала ні одна еспанка, ні одна крелька! Силою контрасту лагідні, дрібочку несмішливі очі, робили на еспанця куди сильніше враження, чим десятки палких, мстивих очей еспанок. А під іншими зглядами? Ні! Струнка постать в обтислім станичку, з рукавцями, густо обсіпаними вишивкою, ні ростом, ні грацією рухів не уступала зовсім легким рухам еспанок. Кождий погин її тіла та свободні рухи рук зраджували зокрема чималу силу та енергію у противенстві до вигідливих рухів місцевих жінок.

Уста еспанця розхилилися у привітнім усміху та вказали на два ряди сніжнобілих зубів.

- Ну, надивилися, доне Мігуель? - запитала дівчина та дзвінко засміялася.

- Мабуть, життя одної людини було би для цього закоротке, - сказав юнак, - але що до привіту, то хіба ж може бути кращий, як той, якого ми самі собі бажаємо? Чи ж не так, донна Маноеле?

Подібне питання з уст такого юнака могло би сподобатися чи одній красуні, і Марійка (або, як її назвав еспанець, - Маноеля) мимохіть спалахнула. Її погляд перейшов із дзеркала широкої ріки, що миготіла поміж деревами, спершу на блискучі краплини роси, що під палким промінням сонця уже ось-ось мали розплистися у сріблестій нирвані, а потім спинився на коротеньку хвилиночку на постаті юнака. Хоч як коротенький був сей погляд, все таки дівчина не могла не помітити коштовного вбрання, срібних острогів на зап'ятках високих чобіт та мачети [7] в золотій піхві, обсіпаний туркусами. Шовковий ярко червоний пояс стискав стан юнака. Нічого дивного, що не помітила ще одного пришельця, що вже перед довгою хвилиною підійшов до городця, та якому відповідь еспанця мусіла мабуть не подобатися, бо його брови здвигнулися. Тепер не спускав очей з красуні в бажанні прочитати відповідь на її устах скорше, чим її вискаже словами.

- Доне Мігуель, ви поспішаєте так скоро, що може прямо в голові закрутитися, - чим раз слабше боронилася дівчина.

Еспанець мусів відчути, що хвилина, яка стільки разів вихоплювалася йому з рук, тепер пригожа, рішив зміцнити спробу.

- Найбільшим моїм щастям у цю хвилину було би одержати ласкавий дозвіл - посміти зложити цілунок на ручці донни Маноелі і просити покірно одну рожу...

Але тим тихим, чемним словам перечив пристрасний блиск чорних очей еспанця, яких жар міг би, здавалося, надтопити лід ледівців Чімборасса [8] , але дівчину ті очі почали лякати, бо нагадалися їй цигани, якими страхали її змаленька.

- Що до рожі, то може, але що до ручки, то мусите звернутися до мого опікуна, сеньора Хуана!.. - і густий румянець залив щоки дівчини. .

- Все, що прикажете, сповнить ваш есклявос [9] за одну рожу, - і дон Мігуель легесенько прикляк на одно коліно, наче лицар перед своєю дамою, та скинув у порох своє сомбреро.

Але німому досіль свідкові було сього вже забагато. За тих кілька хвилин мав час роздумати та пригадати собі дещо з молодих літ.

Чи то на те він і ця синьоока красуня були сливе нерозлучними товаришами від малечі, чи на те їх батьки добували невсипущою працею нову вітчину, щоби тепер якийсь там собі еспанець, хоч би й одинак першого багатиря над Амазонкою, забирав йому з під носа його рожу? Рожу, яку в твоїх найвідважніших мріях називав своєю? Коли дівчина повернулася щоби зірвати рожу, приступив блище і в хвили, коли Марійка простягнула квітку, випередив руку еспанця, легесенько перехопив рожу та притулив її до уст, причім любувався у тайні румянцем Марійки і здивованням, обуренням та лютуванням еспанця.

- То ви тут, пане Петре? - ледве промовила Марійка, але еспанець схопився, мов ягуар [10] , на рівні ноги і тільки приява дівчини здержала його від якогось мстивого вчинку, але його рука мимохіть відсунула рябе пончо [11] та спочала на рукоятці важкої мачети, що звисала від пояса. Очі кидали блискавиці, коли промовив із виразною погрозою в голосі. Слова тільки з трудом проходили крізь затиснені зуби:

- Ти все входиш мені в дорогу, сеньйоре Педро!

- Радше противно, доне Мігуель. Не забувай, що ми з сеньорітою знаємося змалку і наша приязнь з часом чейже могла замінитися у якесь глибше почування? Принайменше з мого боку... - додав тихо та поглянув несміло на дівчину.

Марійка, що з несподіванки відступила була на кілька кроків, а не відійшла тільки тому, що побоювалася гострого виступу палкого еспанця, наблизилася знов та станула коло червоної, мов кров, орхідеї з темно-бурими цятками.

В хвили, коли побачила Петра, немов відмінилася. Вправді веселий дещо несмішливий вираз очей, яким привітала еспанця, не зник, але долучився до нього вираз деякого розмірнання, споминів і привязання. Задавала собі тепер питання, як могла хоч на хвилину забути про Петра, що був товаришем усіх її забав? Прецінь їх родини спільно покинули наперед Старий Край, а потім негостинний Ля Пац у Болівії, куди втягнув їх несовісний агент. На возах, цілою караваною, серед тисячних небезпек перейшли страшні Пампас дель Сакраменто [12] здовж ріки Ріо-Укаялі, поки не спинилися над рікою Амазонок. Ярko станула їй перед очима хвилина пожару корчованого ліса, коли то згоріла до тла їх ацієнда [13] . Серед диму пищала і стогнала, наче пташка, коли знайшов її Петро і виніс на руках із ліса, стократно під загрозою втрати життя, В пожарі погіб її батько, а її, десятилітню сироту, взяв до себе сусід Іван.

Але за весь час, хоч Петро був у них щоденним гостем, ні разу досі не прийшло їй до голови, що Петро може її любити інакше, як товаришку. Тільки тепер у хвилину зворушення з його уст упали ті слова та представили Петра в цілком іншому світлі.

Петро зівсім не був такий гарний, як дон Мігуель Арревальо. Мігуель мав чорні, деколи несамовиті очі, що раз лякали її, то знов шовкові, що притягали, мов чарами; чорне волосся, та смагле обличчя і малесенький чорний вусик. Гарна голова з гордим чолом і орлиним, андалюзійським носом та пурпуровими вустами сиділа на стрункім, погинчастім, але сильнім тілі.

Петро зі своїм ясним волоссям, дещо навіть з золотим відтінком, ясними сіро-синіми очима зовсім не робив такого гарного вражіння. В своїй буденній одежі супроти яркої одежі еспанця виглядав, як робітник на фермі. Його постава дещо вища, як в еспанця, не була така гнучка і троха ширша в плечах. При своїм супротивнику виглядав радше, як медвідь при пантері. А до цього бачила його зачасто, бо трохи не щодня. Тільки в останніх чотирьох чи трьох роках виїздив Петро чим раз частіше, особливо до південних, "зимних" кольоній, де, як казав, навіязував звязки з усіма українськими кольоніями. Тільки від того часу думала Марійка про нього частіше і з деякою тугою дожидала його повороту, хоч не здавала собі зі своїх почувань ясної справи.

Найбільше може ще розгнівило красуню, що тепер тільки вперше зрадився, що її любить. За се одно вже варто його покарати!

Очевидно не показала того по собі, бо оба юнаки почали горячитися, а Петро, хоч і не брався до ножа, але стискав п'ястуки. Оба виглядали, як півники, що туй-туй готові були скочити собі до очей. Коли б справа не була так поважна, Марійка готова була розсміятися. Скоро рішена станула поміж ними і сказала:

– Слухайте, нечемні хлопчиська! Мусите звернутися до могого опікуна, що три тижні тому виїхав до Юрімагас. Якщо хочете добути його приязнь, занесіть йому який невиданий досі цвіток орхідеї. Адже знаєте, що за орхідею дядько все зробить, – докінчила з усміхом.

На вид її усміху оба юнаки почали теж усміхатися, хоч і дивилися на себе дещо зизом. Така розв'язка, що виглядала на змагання, подобалася обом юнакам, бо поглянули на себе без злишньої ненависти.

Ну, до Юрімагас не далеко, але орхідея? Се вже була ваща задача, бо ж на всю Амазонку було відомо, що дядько Іван перешукав за тими дивовижними квітками всі праліси.

Петро сказав се Марійці і додав:

– Надіюся, що дядько Іван не поставить таких важких умовин!
– В таких випадку я їх поставлю – сказав більше романтичний еспанець.
– Вислід таких перегонів залежний в першій мірі не від особистих прикмет, що повинні би бути перш за все міродатними, тільки від усемогутнього припадку, – сказав Петро.

– Хай буде. Хто з нас обох принесе найкращу орхідею, найдену особисто, буде мати

одну шансу більше в сеньора Хуана, – сказав еспанець.

– Ба! – подумав собі Петро, – В дядька мої вигляди стоять добре, але що до праліса, то еспанець знав його куди краще. Сім літ уже проминуло, як ми перебралися через жахливий пампас.

Та на голос сказав спокійно:

– Згода, сеньор Хуан буде суддею...

– Тільки про одно мушу вас попередити. Заклад буде тільки тоді важний, коли в дорозі будете друзями і оба повернете живі і здорові, – сказала Марійка, та подала обом свої ручки і не випустила рук юнаків скорше, аж по деякій опорі зійшлися їх правиці разом.

Коли оба юнаки відходили, усміх зник із усточок Марійки, а коли Петро пристанув іще на закруті та здоровав здалека, зажурилася і на плач їй збиралося, бо нагадала собі небезпеки в пралісі.

Хто зна, коли б Петро почув її останні слова, які шептала кущеві рож, може б і не так квапився у глибину лісів, бо всі рожі могли б потвердити, що слова Марійки звучали:

– А хоч би сто орхідей приніс той циган, то за нього таки не піду...

Перлини, що посипалися тепер із очей Марійки, нічим не уступали перед перлинами, що вже розвіялися у ранішнім воздусі.

Петрові така подорож у праліси була тепер дуже на руку. Він буде вишукувати невідомі досі дослідникам "первини", які можна буде зайняти правом першого, а по друге, і то виступило тепер на перший плян – він мусить здобути Марійку. До того відізвалася у нім туга, за своїм теплим, домашнім огнищем.

Нестямилася Марійка, як Петро і його суперник були вже далеко: квапилися поробити конечні приготування до якнайскорішого відізду. Вправді словом мусіли перед Марійкою заручити собі приязнь, без огляду на вислід двобою, але в їх серцях такої приязни не було.

В дорогу

Дон Мігуель, – син Бразилійця, що над страшною рікою Ріо Акре, допливом ріки Пурус, зібрав кілька корабельних вантажів "хебе фіно" [14] . Про се свого часу говорила ціла Амазонка, бо з його дванадцяти тисяч червоних робітників протягом одної енченти [15] згинула добра половина на "бері-бері гальопанте" [16] . Всі знали, що коли сезонобий робітник згине в половині найму, то його пайка припадає патронові (роботодавцеві). Померші не домагаються заплати. Дехто навіть муркотів тихенько, що та бері-бері чогось дуже подібна до руки дона Арревалія, а зглядно до ділання

звичайного білого аршенику. Але хіба такий закид можна було зробити такому каваллеро [17] , як дон Арревальо, що вже по двох роках праці заокруглив перших сто тисяч бразилійських контосів [18] ? Приїздила навіть якась місія чи комісія, європейських учених, щоби справу розслідувати, але вже після першого звідомлення, що появилось в європейських денниках, ціла комісія чомусь припинила свою діяльність, а сліди місії відкрито аж геть пізніше, коли вона ціла, з виїмком костей, була вже добре перетравлена в жолудках людодів. Хто попровадив туди комісію, остало тайною, а безмежна ввічливість дона Арревальо, його набожність та пожертви на добродійні цілі відвернули від нього всяке підозріння.

Коли Мігуель доповів батькові про свій поєдинок, той похвалив вибір сина: сеньоріна Маноеля була доброю партією, хоча й не важила тільки, що наслідство дона Арревалія. Все таки наказав синові берегтися у пущі, додав йому двох білих, досвідних бувальців та десятиох індіан і сказав на дорогу:

- Пильно шукай за новими гумовими деревами!

В той спосіб лицарський батько надавав романтизмові сина корисної, купецької закраски.

На другий день найшлися оба суперники на покладі невеликого пароходика "Републіка", що по чотирьох днях не надто приємної для юнаків подорожі горі Амазонкою, приплентався до горла ріки Уалляга [19] , а ще за один день до невеличкого міста Юрімагас [20] , де надіялися застати сеньора Хуана, як еспанці називали Івана. Оба юнаки, що з нудів грали частенько в шахи та модне маг-джонг, зраділи, коли попрощалися із тісним та брудним пароходом, залюдненим напів здичілими перуанськими збирачами гуми, які вертали з над ріки Акре з ознаками фебри на неголених місяцями обличчах, та з золотою горячкою в очах. Решту вантажу творили дрібні торговці, індіанці та дітвора, яка галасувала незгирше папуг, що тисячами заселявали праліс по обох берегах ріки.

Юнаки помістилися у пансіоні мадам Пеяр, де довідалися, що "нотр монсе Жан" [21] вирушив перед двома тижнями враз із кількома індіанцями у глибину Перу і пильно шукає, тільки не знати за чим більше: за гумою, чи за орхідеями? додала з привабливим усміхом огрядненька, не молода вже дама. Агента розказав окрім сього юнакам, що асієндеро поїхав горі рікою до Квілякака. По короткій нараді рішили зробити те саме. Кождий наняв собі по одному човнові. Петро забрав із собою своїх двох пеонів [22] , дон Мігуель одного білого і трьох індіан. Половину багажу оставили в чемної французжанки і на другий день рано оба "патронес" [23] поплили на своїх "кораблях" жваво горі рікою. На жердках, які оба гордо називали "щоглами" або "антеннами" повівали національні хоруговці. На кораблі Петра блакитно жовта, а бразилійським – прямокутна темно зелена хоруговця, по середині жовтий ромб, а на ньому синій круг із білими зорями.

Оба човни плили так близько один коло другого, що човнарі могли свобідно зі собою розмовляти. Користали з сього оба юнаки, що грали навіть зі собою в шахи на двох окремих шахівницях, але індіанці працювали пильно веслами. На переді човна

стояв цілий час "пантеро" з довгою жердкою в руках, якою відпихав човен від підводних мілин та скель. На кінці човна сидів "пільота" [24] з коротким веслом у руці. Оба патрони розсілися вигідно в тіні дашків, критих матами.

По чотирьох днях тяжкої праці прийшли щасливо до невеличкої оселі Квілякака, [25] де одначе не застали вже сеньора Івана, що тиждень тому поплив далше горі рікою до Шапаху [26] . Треба було дати гребцям спочинок.

Юнаки рішили таки досягнути невловимого "тестя", тож небавом поплили далше. Гребці працювали пильно від шестої рано сливе до полудня, коли сонце починало жарити добре, а безчисленні москити [27] давалися неменше в знаки, чим спека. Здалека такий човен із гребцями виглядав вельми забавно: люди, що якийсь час махали руками як шалені, робили кілька ударів веслами, знов млинкували руками, билися по грудях і по лиці і знов працювали. Юнаки знали вже з досвіду, як важко знайти хвилину на веслованнє, коли хочемо відганяти москити, що тиснуться до вух, очей, носа та горла.

Окрім взятих сушених харчів, користувалися всякою нагодою, щоб закупити на березі свіжі банани, яких кожний їв до схочу. Раз під полудень причалили до одного "гальпонес" [28] , щоби поповнити запас бананів та відбути "конделлю" [29] . Петро вискочив на беріг та подався до хати. Не встиг поступити кілька кроків, як проти нього вибігла індіанка, та серед криків і плачів просила, щоби не входив, бо в хаті вмирає її син.

- Бері-бері? - запитав Петро.

Індіанка заперечила головою.

- Vomito negro [30] ?

- Ні, ні. Мого сина вкусила лиха хергон, і він мусить умерти.

Хергон се вельми їдовита гадюка. Петро поступив кілька кроків уперед, але дон Мігуель затримав його словами:

- Там нічо не поможемо, берімося радше до обіду. А впрочім се ж тільки індіо.

Під хатою стояв не старий ще індіанин і на його бронзовому обличчі й найвправніше око не помітило би якого небудь зворушення,

- Твій син? запитав його Петро, що не слухав дон Мігуеля, тільки пішов далше до хати.

- Арі, нюкана! (Так, мій!) - сказав зрезигновано індіо. - Перед півгодиною стрінуло його нещастя...

Повіки поволі опустилися на очі, й тільки по сьому пізнав Петро, як болюча це втрата для батька.

В хаті побачив Петро на ліжку під сіткою від москитів може чотирнадцятьлітнього хлопця ясно бронзової краски. Коло ліжка причитувала стара бабуса, що її внук мусить умерти. Хлопець лежав цілком байдужно. Петро почав його доглядати. Під правим коліном було місце величини гороху, там укусила гадюка. Ціла нога по коліно напухла міцно. На великім пальці правої ноги і руки були отверті прорізи і туди після гадки індіян мала виходити їдь. Не було часу до страчення. Петро казав своєму пеонові

принести з човна аптичку та пляшку горівки й взявся до роботи. Перетяв передівсім рану на вхрест малим вістрям свого кишенькового ножика. Виплила наперед жовта, потім чорна тіч, а нарешті обильно поплила кров. Тепер перев'язав міцно ремінцем повище коліна і натискав ногу, щоби кров обильно спливала. З кровю виходила з тіла їдь. Міцним розчином надманганового потасу промив рану, цілу ногу обложив окладами з розчину надмангану, а до рани вложив кристалик того ж ліку. Не вважаючи на біль, хлопчина навіть не скривився. Накінець Петро дав хлопцеві випити дві скланки палючої аґардіенте [31], до якої додав кілька капель амоняку. Це було все, що міг зробити, бо аж тепер помітив, що враз із багажем оставив у французанки протигадючу сирватку. І коли їдь не поступила задалеко, міг бути певний, що небезпека проминула. Стара індіанка мала тепер змінити оклади, а Петро занявся обідом.

Дон Міґуель хотів був без Петра їхати дальше, бо як казав, шкода ізза якогось там індіоса тратити дорогий час, але його провідник відкрив недалеко пляс [32]. на якій вилягалися численні черепахи. Дон Міґуель зробив на них полювання і враз зі своїми людьми наловив до двадцяти малих "чапарілляс", як їх там індіани називають, та одну велику "чарапу", що мала піти на вечерю. Окрім цього вигребано з піску зо дві сотні черепашиних яєць, із яких івдіани добувають знамениту оливу. Коли ловці хотіли знов сідати до човна, яким дісталися на островець, побачили, що в нім за час їх неприсутности загніздився непроханий гість: невеличкий, бо тільки два метри довгий, кайман [33]. Індіани почали в нього кидати камінням та кричати: "Лягарто! лягарто!", і величезна ящірка, приманена мабуть запахом сушеної риби "пайте", поволи, поволи вилізла з човна та поплила з водою. За лакімство почастивав її білий пеон кулею зі свого райфля [34]. Крокодиль підскочив до гори і дав нурка, а дон Міґуель зареготався:

– А то стрілець! Хибив до каймана на десять кроків!

І дійсно ранений легко кайман вплив значно дальше з води та поплив до другого берега. Щоба показати, який з нього стрілець, дон Міґуель почав уважно оглядати ріку і змірив, до якогось, як здавалося, пня, що поволі плив далі рікою. По вистрілі той ніби пень перевернувся горі черевом. Куля поцілила того алігатора прямо в око.

Тільки така куля приносить безпосередню смерть тої страшної ящірки.

По обіді, що складався із кусника соленої та вудженої "пайхи", рижу, "копіти кахаці" [35] та юки [36], а на закуску свіжих бананів, зарядили оба патронес загальний спочинок, який усім, а особливо індіанам вельми припав до вподоби, бо спека долягала, "обридливо", як казав дон Міґуель. Всі положилися спати під москітові сітки в тіні височезних бананів, а Петро навідався до свого недужого. Його стан значно поправився. Очі втратили тупу байдужність і почали прибирати жвавий блиск, пухлина на нозі дещо зменшилася. Хлопець дістав іще склянку чорної кави на половину з аґардіенте і кількома каплями амоняку. Температура з 35° Ц підійшла вже до 36°, знак, що затроєння проминає. Тепер міг Петро запевнити обі індіанки, що хлопець вратований.

На закінчення додав:

- Рану ще мусите перевивати пильно два-три місяці, бо буде відкриватися...

- Аградесакі! Аградесакі! [37] - обі індіанки почали зі сльозами в очах цілувати руки Петра, що ніяк не хотів до цього допустити. Відмовився рішучо прийняти який небудь дарунок, хоча се була важка золота бранзолета; але коли обі відступилися, станув перед ним індіанин, наложив йому на шию шнурок дивних вузликів і кораликів та сказав тихо:

- Утіаї! [38]

Петро сейчас пізнав письмо старих інків "тапу" і, хоч не привязував до цього дарунка ніякої ваги, все таки подякував індіанцям. На дальше лічення хлопця оставив трохи амоняку, паленої, меленої кави та манганового потасу, і повчив, як мають його вживати.

Пригоди

Полудневий жар значно зменшився, і оба човни жваво рушили горі рікою. Аж до місточка, а радше нужденного села Ахінаміза плили поміж низинними берегами, порослими густо пралісом у цілій його величі. Петро хоч зріс серед цих лісів, кожний раз любувався нічним концертом птиць і звірів. Рик ягуара і пуми нераз розлягався коло їх паскани [39], одначе юнаки ні скільки не трівожилися, в надії на свої рушніці та певну руку.

Від Ахінамізи в гору вода Уалляги стала значно чистіша, бо допливи чорних рік, яких русло перепливає через велитенські лягуни, де забирає гнилі рослинні частинки. т. зв. гумус, і стає ізза сього чорною, мов чорнило, змінилися допливами з Кордилерів із чистою, прозорою водою, каламутною тільки в час дощів, Перепливали тепер звуженим і значно бистрішим руслом, де індіанці зручно виминали підводні скелі та вири, що лучалися все частіше та змінилися вкінці водопадами.

Плавба стала вельми важка, місцями неможлива. По бистринах тягнули індіанці оба човни на довгих, міцних ліянах "соґас".

В однім місці, коли вже зближалися до нічлігу, вхопив вир човно дона Міґуеля та почав ним крутити в колесо. Два клунки шубовснули в воду, одначе їх виловив щасливо пунтерос на човні Петра. Часутіноси [40] дона Міґуеля повскакували до води і з неімовірною силою тягнули човен попід високу скелю, порослу густо лісом. Пунтерос, який все ще стояв на переді човна, оперся кінцем своєї жердки поміж коріне велитенського магоня, коли несподівано одна грубезна гіляка, що звисала аж понад воду, порушилася блискавичним рухом. Одна її половина обвинулася довкруги

пунтероса, підняла його в воздух та зникла в лісі.

Це все сталося так скоро, що на хвилину всі задубіли.

- Юкамама! Юкамама! [41] - крикнув пунтерос Петра.

Човен дон Мігуеля, який перелякані індіани пустили, почало нести долі рікою. Дон Мігуель схопив вправді рушницю, але його човен так міцно гойдався, що ані подумати не міг про який небудь цільний вистріл.

- До скелі! - гукнув Петро, і як тільки човен причалив, вискочив на беріг та зник у гущавині.

Мертва тиша залягла на обох човнах. Навіть Мігуель не видавав ніяких приказів. Грюкнув вистріл і крикливе стадо "льорас" [42] зеленою хмаркою знялося із велитенських дерев. Але людських голосів не було чути. Всі насторожили вуха. Грюкнув ще один вистріл. Човен дон Мігуеля застряг поміж скелями, і дон Мігуель збирався вже зіскочити в воду та бігти на поміч, коли з гущавини показався Петро, що тримав під руку блілого пунтероса. Довга жердка, яку стискав той судорожно, спасла пунтероса перед роздавленням, але велитенська анаконда (рід боа констріктора) добре таки надала йому ребра; заки Петро встиг застрілити її кулями в голову. Скінчилося все перестрахом, і небавом оба човни поплили даліше.

На нічліг станули під небосажною скелею Уамануассу. Пунтерос Петра, що знав добре сі околиці, розказав ось що про цю місцевість :

- За часів безчасних інків вислав авантурничий Пізарро свого помічника Агірра зі сотнею еспанців на здобуття областей Амазонки. Жадібна крові і золота виправа дійшла аж до цієї скелі, на якій було гніздо орла - гавіляна, Довгим рядом виходили еспанці на скелю і одного за одним убивав король птахів. Останнім вийшов Агірре, але орел був уже ранений і не здужав його вбити. По завзятій борбі схопив Агірре орла за ноги і скочив із ним разом зі скелі. Оба втонули в ріці...

Але дон Мігуель, який добре знав історію завоювання інків, пояснив Петрові повстання цієї легенди цілком інакше:

- Завоювання велитенських просторів Америки вимагало людей безоглядних і рішучих, На сім місці згинули вправді всі еспанці, але не від гавіляна, тільки з руки самого Агірра. Захланний ідальго [43] вимордував своїх товаришів, щоби самому обняти в посідання ті області.

- Це страшно: самому мордувати своїх товаришів! - сказав Петро, - мені куди краще подобається легенда індіан, чим історична правда.

- Що ж хочете? Бажання слави й до того неподільної, в неменшій мірі жадоба золота таї взагалі авантурничий характер усіх перших відкривців, не один жахливий вчинок виправдують у моїх очах, - сказав Мігуель.

Петро нагадав собі оповідання про походження маєтку Арревалів таї не сказав більше ні слова, постановив тільки пильно вважати, щоби не дати донові Мігуелеві нагоди відіграти ролі гавіляна.

Слідами "сеньора Хуана"

І в Часута наші подорожні не застали сеньора Івана. Курака [44] часутінців сказав їм, що сеньор Хуан із двома тільки карґеросами [45] пішов горі рікою мабуть у напрямку Ля Пац у Болівії, Впрочім напевно не міг сказати,

Юнаки поглянули на себе доволі безрадно. Ніяк не усміхалася їм дорога на півтора тисячі кільометрів через праліси, ріки, потоки, страшні безводні пампаси [46] і почерез іще страшніші племена Індіос Бравос [47], які мали поганий звичай хоронити в своїх шлунках не тільки своїх немічних кривняків, але також повних здоровля й сили чужинців, яких би їм удалося захопити в свої руки.

– Чи не вернутися би нам до Ікітос і там заждати на сеньора Хуана? – запитав Петро дона Міґуеля.

Міґуель уже давно подумав то само, але що досі не було нагоди відкрити нових лісів гумових дерев, а до цього його суперник перший висказався за поворотом, гордий еспанець не міг інакше сказати, як тільки:

– Можеш вертатися, але для мене донна Маноселя варта більше, як три тисячі кільометрів. Варочім, коли вирушимо негайно, здужаємо дігнати сеньора Хуана дуже скоро...

Засоромлений Петро мусів сам собі признати, що еспанець готов його побити. Впрочім гадка Міґуеля мала багато правдоподібности: коли пан Іван буде спинятися на день-два по різних стоянках, щоби робити пошукування, то не виключене, що його догонять... Отже рішили вирушити чим скорше.

Але хоч обом юнакам було спішно, все таки мусіли заждати до ранка слідуючого дня, бо треба було поробити приготування до подорожі лісом. Відпустили оба човни, наняли карґеросів, незвичайно старанно вибрали тільки найконецнійшу поклажу, спакували її в мішках із гумового полотна, так, щоби в кождім було не більше чим сорок шість кільограмів, рівно чотири еспанські орроґас, вага призначена для одного карґеро.

За той час часутіноси Петра розказали своїм односельчанам, як їх патрон вилічив малого інка й не вспів Петро поскладати свої манатки в обширнім тамбо [48] кураки, як зголосилася до нього індіанка з ріжними болями.

– "Блаженні віруючі", – подумав собі Петро і дав їй порошок аспірини. До вечера пацієнтів зголосилося із тузін, і Петро потрактував усіх пігулками на прочищення та порошками пірамідону, кодеїни та аспірини, Це позискало йому цілковито серця звичайно недовірчивих, похмурих, а інколи й ворожих індіан. Традиції жорстоких знущань еспанців переховалися в них у формі ріжних переказів. Ненависти до білої раси завойовників не зменшили ані місіонарі, ані простора церква, ані прибудований

конвент, з яких Петро оглядав тільки руїни. Місцевий "патер" [49] мусів дивитися, як індіанці відбували в церкві під час богослуження свої ритуальні танці. Культура білих найшла до них доступ хіба тільки в вигляді агардієнте, поганеньких рушниць, та синіх бавовняних сорочок і штанів. Поза тим уживали часутіноси, а ще більше їх дикі сусіди кашібоси луків і стріл та сарбакани (рури з бамбукової трощі, довгої на 2-3 метри), з якої по мистецьки видмухували коротесенькі, тонкі, як сірничок стрілки, вимашчені страшною кураре [50].

Коли курака побачив "тапу" на шиї Петра, віддав йому глибокий поклін і що ще більше втішило Петра, лист пана Івана. Аж тепер пригадав собі Петро, що його дядько мав звичай залишати на кождім постю який-небудь знак і в поданням приблизного місця слідуєчої "паскани".

В листі, який курака вручив Петрові, було тільки написано слово: "Мапарі-Тамбо", дата і підпис. Пунтеро Петра знав добре сю місцевість, бо сам був із походження Мапарі, людоїдного племені індіан. що перед кількома роками покинуло село Мапарі Тамбо і переселилося кудись на південь горі рікою Уалляга в глибину пампас дель Сакраменто.

До Мапарі-Тамбо вели дві дороги. Пунтеро Петра радив йти в полуднево-східнім напрямі, местіц [51] дона Мігуеля прямо на південь. Ні один із патронів не хотів уступити, а що оба мали повне довіря до своїх провідників, то кождий рішив іти своєю дорогою. Оба юнаки постановили зійтися в тамбо за п'ять днів і ждати на другого ще два дні. По впливі цього речення кождий міг робити що захоче, Впрочім, вигіднійше навіть було йти двома дорогами, бо розсліджували більшу область і могли десь по дорозі стрінуги пана Івана. Вчасним ранком оба відділи рушили в праліс.

Шлях Петра

Петро пів дня йшов старою "троча" [52], але потім трочу треба було прочищувати мачетами, то значить що-хвилини перетинати густо порослі ліяни. Се очевидно, вельми спинювало подорож і на день деколи не можна було більше пройти чим 10-15 кілометрів. Тільки по прорубаній трочі можна було подорожувати значно скорше, В пралісі перехресчувалося стільки всяких стежок, що Петро аж чудувався, глядячи на свого пунтероса, з якою певністю без ніякого компаса вибирав той відповідну трочу. І дійсно його пунтеро був незрівнаним "гуя" [53].

По двох днях утяжливої дороги станули в малім індіанськім селі Янаяко над рікою тої самої назви. Вода річки була чорна, мов чорнило. Дощева пора саме починалася, і води річки бурлили, наче в казані. Вода несла галузя, а то й цілі дерева, і плавба була виключена. Курака тільки на вид "тапу" Петра рішився перевезти відділ Петра на

невеличкій "бальца" [54] на другий беріг, але й то радив зачекати до другого дня, щоби вода трохи спала. До ночі вже все одно не було далеко, тож Петро розложився до нічлігу побіч села, хоча курака запрошував його до свого тамба. Одначе Петро знав уже з досвіду, що не видержить у тісній і брудній хаті, виплетеній із ріща та виліплений глиною, де день і ніч горить багаття. Стара індіанка безупинно докидує на вогонь бальзам [55] копаїва, щоби хоч сяко-такো відігнати влізливі хмари москітів. Вхід до тамба такий низенький, що треба влазити туди рачки. Коли Петро потряс головою і подався над річку, де хотів розложити табор, курака остерігаючи підняв руку до гори:

– Отарангас! [56]

Петро у відповідь ударив долонею об приклад свого райфля і спокійно розложився поза селом.

Майже без сумерку запала ніч, як звичайно під рівником, і денний гамір змінився дуже скоро нічними голосами. Нічні птиці та звірі виходили на полювання та будили тишу своїми воєнними окликами. Одначе Петро вже давно привик до звичайного вічного гамору так, що навіть далекий рик льва не тривожив його сну.

Пів ночі проминуло отже спокійно, але десь по півночі збудив Петра скажений квік численного стада свиней, яке індіанці зігнали до спільної загороди. Петро схопився на рівні ноги та виповз з під москітної сітки. Свині квичали так розпучливо, що сон відразу як рукою зняло. Не улягало сумніву, що на стадо свиней напав ягуар. Ніч була доволі ясна, тож Петро з рушницею в руках почав обережно підходити до загороди. Раптом щось важко гепнуло в тінь високого паркану. Се ягуар враз із велитенським кабаном перескочив через частокіл. По блиску очей пізнав Петро, що тигр невдоволений, мабуть вельми голодний. Ягуар ухопив зубами свиню та почав скоро бігти до ліса. Аж ось помітив на своїй дорозі Петра, пустив свиню та рикнув коротко. Присів на коротких лапах, впилив зелені очі в Петра та почав битися хвостом по боках. Звужені вперед зіниці почали поволі розширяться. Петро знав, що коли зіниці розширяться цілком, послідує страшний скок. Не було ні хвилиночки часу до втрачення. Петро блискавичним рухом приложив рушницю до плеча і почав уважно мірити. Завдяки світлоносній фарбі із тору, якою потягнув мірник і мушку, міг мірити навіть у темну ніч. Нагло ягуар змінив намір: замість кинутися на стрільця, оставив добичу та побіг до ліса. На такий боязливий вчинок відповів Петро вистрілом, за яким роздався короткий рев. Петро вистрілив іще раз, і хижак зник у лісі. На другий день найшли індіанці мертвого драпіжника в лісі. По слідах помітив Петро, що ягуар, заки пішов до загороди, шукати легкої добичі, переходив попри його полеве ліжко. Йшов одначе так тихо, що Петро, хоч як чутко спав, не почув його кроків. Відстрашив ягуара від ліжка шнурок, напоєний смолою чортової живиці [57], який Петро що вечера розкладав о довкруги ліжка. Чортова смола має так неприємний запах, що гадюки, крокодили, ба навіть ягуари, що хотіли подивитися, хто саме спить серед праліса на ліжку, втікали від шнурка засоромлені та не важилися переступити границі.

Останні дні подорожі до Мапарі Тамбо винагородили за те подорожника несподівано за всі його труди: натрапив на величезні ліси гумових дерев. Дерева

seringa, з яких добувають кавчук, ростуть громадками по 70-100 штук. В однім навіть місці недалеко за Янаяка стрінув готову "естраду" [58], де серінгєро [59] повирубав уже стежки від дерева до дерева, понадверчував високі на 20-25 м дерева в висоті яких 2 і пів метра над землею, попідчіплював малі бляшанки "тічеляс" та ходив тепер від дерева до дерева і зливав гумове молоко в більше ведро "бальдію". Відділ Петра застав серінгєра коло багаття з овочів пальм "уассу" та "шапах", що дають запашний дим; той добродій мачав кругле полінце в гумовім молоці, виймав та обережно вудив у густім димі. Біле молоко від цього темніло й гуснуло. Коли вже на полінці назбиралася груба верства гуми, серінгєро збивав той "хлібець" та починав на ново.

В своїй марній ліпанці нагромадив уже збирач гуми цілу копицю готових до вивозу "боляча" – таких саме куснів гуми, стягнених із полінця. Похмуре обличчя серінгєра повеселіло, коли Петро почастував його аґардієнтою та тютюном. Сказав, що дальшої околиці не знає, бо прийшов сюди з заходу. Думає, що найме десь носіїв, які за безцін перенесуть йому гуму аж до Амазонки. Був узброєний в рушницю та великий револьвер.

Дощ падав тепер три-чотири рази денно. За кожним разом налітала туча з вихром і громами, падав не дощ, а вода лилася цілими струями з неба, а за годину знов пражило сонце з ясного неба. Лісові потічки, через які приходилося частенько переходити, прибували й убували дуже скоро. Всі харчі прийшлося ховати в непромокальні мішки, набої, аптичку і білизну в бляшані коробки, добре емальовані та вивоскувані. Збрую треба було чистити рано й вечером та покривати грубою верствою вазиліни. Але Петро не переривав дороги. Гумових лісів найшов по дорозі кілька соток – варто було повести туди окрему виправу, особливо, коли б удалося найти сплавну річку.

Помимо безупинних перепон і труднощів не переривав Петро подорожі. На одній стоянці вже над раном приснилася йому Марійка. Стояла перед його очима, мов жива, на тлі прегарних рож коло грядки дивовижних орхідей. Їх запах чув у сні виразнісінько. Коли пробудився, робив собі гіркі докори, що досі так мало думав про Марійку. Тільки гадка, що вона може дістатися суперникові, ставала чим раз прикрійшою та заохочувала до нових трудів. Рішив пильно шукати за орхідеями. Вправді по дорозі найшов їх вельми багато, але се були звичайні, добре відомі відміни. Зібрав навіть кілька цибульок, але дуже сумнівався, що вони багато будуть варта. Дивувало його, що коли пробудився, Марійка зникла, але не зник запах орхідей.

– Чи не добрий знак? – подумав собі Петро та почав перешукувати кущі. Його труд оплатився несподівано. Найшов прегарні великі квітки, ярко-голубої барви з ніжним запахом.

"Як очі Марійки!" подумав ще раз і обережно вибрав із землі дорогоцінні цибульки. Тепер міг мати надію, що знайдені, невидані досі орхідеї запевнять йому кілька добрих шансів у дівчини, за якою почав чим раз більше тужити.

Гнівало його трохи, що аж запаху орхідей треба було, щоби в сні пригадалася йому Марійка. Постановив тепер частійше бачити уві сні Марійку, а що думав і мріяв про неї безупинно, тож його бажання сповнялося дуже часто. Аж тепер, коли була так далеко,

пізнав, як її любить. Раз, коли мав стріляти ґотура, призначеного на вечерю, опустив рушницю, бо пригадалася йому Марійка. Коли йшли горбкатою околицею по схлонах Корділере Орієнталь [60] і натрапив на маленьке озерце, в яким купалося голубе небо, пристанув, мов зачарований, і простояв пів години і аж далекий вистріл його пунтероса привів його до свідомости. Сама згадка про його можливо щасливішого суперника почала його сердити, а далі доводити до незрозумілої досі люті. Аж тепер пізнав, що із любови можна пощадити життя ґотура, але як би так, що до життя дона Міґуеля, то хто його знає. Чим далше відходив від Ікітос, тим більше залюблювався.

З кінцем третього дня набрили случайно на невеличке сільце, невідоме навіть пунтеросові. Петрові відразу впала в очі різниця зовнішнього вигляду між тим племенем та іншими, з якими стрічався. Парентінтінос, жахливі людоді Вітоттос, Кашібос мали сильно розвинені виличні кости, присадкувату поставу, великий рот, приплющений ніс, дещо скісні очі і довге, чорне, тверде волосся. Одинокі поміж ними інки відзначалися високою стрункою поставою, орлиним носом та великими прегарними очима. Зі всіми племенами можна було порозумітися говором "кічуа", мовою давних інків. і це племя вміло говорити мовою кічуа, але поміж собою говорили мовою у якій Петро на своє здивування пізнавав єврейські слова, які чув у жидів, із якими торгував. Курака, якого про се запитав, пояснив дуже радо, що їх племя за часів Соломона емігрувало з Палестини та аж в Монтана найшло нову вітчину. Свій єврейський тип, вузьке обличчя, тонкий ніс, правильні черти лиця та великі очі заховали й досі. Чи не від імени царя Соломона називається ріка Амазонка, починаючи від допливу ріки Ріо Неґро аж до перуанської границі: – Салімоес.

Найменші лісні потічки ізза частих дощів так набреніли, що треба було через них бродити, не раз по груди в воді, а радше болоті. На щастя гаряче сонце висушувало скоро промочену одержу. Гірше йшло індіанам, яким набивалися у босі ноги піскові блохи-бічос; самички тих не надто великих блох складали глибоко під шкірою яєчка і їх треба було видовбувати голкою кожного вечера, а невеликі рани затирати нафтою.

При переході одного потока напали на індіан малесенькі рибки-пальомета, що своїми гострими зубами повикусували цілі куснички мяса з голих ніг індіан. З голосними криками повибігали індіани з води та рішили пімститися. Пунтерос подався у ліс і вернувся небавом із цілою вязкою певного рода ліян. Їх потовкли індіани поміж камінням та повкидували до води повище броду. Вода побіліла, мов молоко, і всі риби повипливали на верх. Їх позбирано сіткою на довгім держаку. Пальомета смакувала знаменито на вечерю. Небо було засіяне роями зірок, і Петро, як звичайно, був розмірний. Сидів коло багаття та дивився у жар. Коли вже мав того досить, встав поволі та почав витягатися. В тій хвилині, щось зафуркотіло у воздуху. Пунтеро, що стояв коло Петра, блискавичним рухом повалив Петра на землю. Петро чув виразно, як над ними щось перелетіло.

– Сарбакана? – запитав тихо Петро.

– Ні, патроне, – чічара мачако, – сказав пунтеро та поміг Петрові піднятися.

Оба пішли до громадки дерев, куди полетіла чічара. Пунтеро захопив із багаття

смолянну гиляку. При світлі смолоскипа найшли небавом на пні одного дерева велику цикаду [61] , з головою наче в крокодила і довгим жалом на переді. Вечерами перелітають чічари з дерева на дерево й колять усе, що стрінуть по дорозі. Глибоке вколєння у якім лишається відломане жало так отрійне, як пунтеро впевняв Петра, що вколений скорше чи пізнійше вмирає.

Зустріч із дядьком

Четвертого дня вечером дійшли до Мапарі Тамбо, маленької оселі, заложені в давних часах єзуїтами. Індіани знищили з часом укріплення, білих вимордували, в части зїли. Тепер жив у тамбо тільки дон Ільдефонзо з дружиною та двома доньками і нечисленною прислугою. Дон Ільдефонзо прийняв гостя з традиційною еспанською гостинністю та заставив стіл, чим мав найліпшим – мясом із малп і бананами.

Дона Міґуеля ще не було. Вправді Петро по дорозі не квапився, але й Міґуель чей же не тратив даром часу та розглядався пильно по околиці. На запит Петра про сеньора Хуана, сказав дон Ільдефонзо, що пан Іван тільки вчора опустив тамбо та подався на захід у гори. Коли верне, не знати. Тепер треба було скоро рішатися, чи ждати на Міґуеля, не знати як довго, чи самому доганяти пана Івана та по змозі "обробити справу", ще заки той побачиться із Міґуелем. Коли вирушить сейчас, то не виключене, що за два-три дні догонить дядька. Петро оставив свій невеличкий відділ у тамбо та хотів сам один доганяти дядька, щоби розвідати про його дальші пляни та доручити при тій нагоді листа Марійки. Але пунтеро ніяк не хотів пускати Петра самого. По короткій надумі згодився Петро на товариство пунтера, та оба пустилися ще того самого дня свіжою троча прямо в гори. Йшли скоро, бо стежка не вспіла ще позаростати свіжими ліянами, що особливо в дощеву пору діється дуже скоро. Але й помимо сього дорога була вельми утяжлива, бо треба було драпатися на стрімкі гори, прозвані не даром Монтес дель Діабльо (Чортові Гори). Найбільші труднощі представляв перехід потоку Ескалера (Драбина), що спадав зі стрімкої скелі по грубо витесаних сходах. Сходи витесано не так іще давно, а перед тим, ті що хотіли туди переходити, мусіли привязуватися ливною.

Подорожні, хоч натомилися, квапилися, щоби на ніч стати над потоком Пумаяко (Львина Ріка), де пунтеро знав під скалою доволі вигідну печеру. Починало темніти, коли міцно потомлені станули над стрімким водопадом Пумаяко, що в сутіни ревів наче справжній лев. Серед темряви, що скоро наступала, водопад робив могутнє вражіння. Вода непереможно котилася у пропасть, де клекотіло і гуділо, бо п'ятикратне ехо відзивалося жахливим ревом. Водопад, наче голова льва, був покритий гривовою піни. Треба було перейти вузьким порогом, звідки ринула вода понад самою пропастю, що найменше на двадцять метрів глибокою. Коли б поховзнулася нога, про що в глибокій повисше колін воді рвучої течії, не було важко, то в пропасти ждала неминуча загибель

на гострих скелях. Коли б Петро в безупиннім змаганні із природою і людьми не загартував так своїх нервів, то тепер у короткий сумерк, що скоро переходив у темну ніч, ледви чи поважився б зробити крок у розгукану воду.

- Печера недалеко! - сказав пунтеро та пішов водопадом так спокійно, як би йшов вигідним мостом.

Петро без вагання пішов слідом пунтера. Обережно крок за кроком посувалися вперед, пробуваючи скелю ногою і довгими жердками, щоби не датися змити вниз. Дійшли може до половини водопаду, коли з недалекого віддалення грянув вистріл. Пунтеро пристанув, але Петро гукнув що сили, ледви перемагаючи рев водопаду:

- Пури! (Йди), - і оба рушили знов, стискаючи в руках рушниці.

Вистріли повторилися, а відповів їм тепер рик льва та голосні крики.

- Ранений лев напав якогось подорожного! - закричав Петро, - скорше, скорше, бо прийдемо запізно!

Але пунтеро йшов крок за кроком, спокійно, як і досі й не промовив навіть ні словечка, заки не проминули водопаду. Аж коли оба станули на сухім березі, відкинув Петро і пунтеро довгі жердки, пунтеро сказав:

- А тепер біжім!

Оба побігли що-сили, не зважаючи на те, що могла в них попасти якась заблукана куля.

Пунтеро провадив стрімкою стежкою в напрямі вистрілів. Пробігли з пятьдесять кроків і повернули за ріжок. Їх очам представився жахливий вид: довкруги великого багаття клубилися у передсмертній боротьбі тіла звірів і людей. Кілько було одних, а кілько других, - годі було пізнати серед непевних блисків огнища.

- Трес янапумас! - сказав пунтеро по короткій хвилині.

Петро здужав тепер розглянутися: один пума лежав саме коло багаття мертвий, притискаючи своїм величезним незугарним тілом якусь постать. Другий шматував кітьями двох індіан, що мовчки, не звертаючи уваги на важкі рани, пробивали його раз-по-раз ножами. Третій лев лежав неподвижно, але не був мертвий. Противно був аж надто живий. Його хвіст товк бедра тіла, що випружилось до скоку. Очі чорного льва були встромлені в якусь неподвижну постать, що прилякнула під скелею. Світло багаття не надто виразно освічувало сю постать. Видно було тільки блиск довгого ножа в руці людини, для якої, здавалося, не було рятунку. Із жахом пізнав Петро дядька! Ним наче рвануло вперед.

- Біжім! - і оба ще скорше побігли на рятунок.

Щоби звернути на себе увагу львів, вистрілив Петро в бігу з рушниці. Але вже було запізно! Лев виконав скок. Велитенське тіло полетіло наче з метавки і розтягнулося у воздуху наче струна. Скок був вимірний точно! Передні лапи хижака впали якраз на місце, де перед хвилиною клячав стрілець. Але людину, що пів життя провела в пущі, не легко було заскочити зненацька. Пан Іван здужав відскочити на бік та розпоров при тім львові живіт. Але це не врятувало би його від смерти, коли б у цій хвилі не надбіг Петро та не повалив льва двома стрілами в шию, де сходяться кістки хребетного стовпа

з насадою голови, і в око. Лев сконав дуже скоро зі слабким стогоном. Пунтеро не дармував рівно ж, і його кулі спрямовані в пащу другого льва, положили кінець боротьбі. Тепер люди були панами побоевища, що виглядало дуже сумно. Один індію був роздавлений уже на самім початку, другий був важко поранений і до рана закінчив життя. Третій і пан Іван були ранені легко. Привітання дядька і сестрінка було коротке, але сердечне: оба міцно стиснули собі руки. Пан Іван оповів коротко перебіг бою: льви мабуть дуже голодні, напали так несподівано, що індіани не встигли вхопити рушниці, які були відложили на бік при розкладанню табору. Тільки пан Іван кількома вистрілами повалив льва, що роздавив одного карґероса та ранив другого. Але були би мабуть згинули всі, коли б не поміч Петра і пунтероса. Рани промито карболевою водою та перевязано пильно. Пунтеро доложив дров до багаття та заходився коло вечері, так якби нічого не сталося. Петро за той час оповідав дядькові, звідки явився так неждано і то саме в пору. Закінчив просьбою о руку Марійки, а на поліпшення виглядів сказав:

– А в додатку я найшов дуже гарні орхідеї голубого коліру, яких досі не бачив, коли вже не згадувати про ліси ґумових дерев, що з певністю дадуть нам з пів тисячі контосів, коли зробимо спілку.

Дядько за весь час усміхався доволі приязно, тільки коли читав лист Марійки, брови йому нахмарилися, а обличча приняло якийсь кам'яний вираз. В кінці промовив:

"Пише Марійка про вас обох. Зробить, як сама схоче. Скористала з нагоди, щоби післати мені важну для мене відомість, і ще важнішого помічника. Я очевидно годжуся. І без ґумових лісів могло би обійтися.

– Вибачте, дядьку, що перерву, – сказав Петро і розповів докладно про свої пляни і заходи.

Дядько вельми зацікавився цілою справою і обіцяв свою фінансову допомогу.

– На перший огонь візьмемо тутешні ґумові ліси. Заклучимо умову з Фордом. З поміж поселенців наwerbуємо легко 200-300 доглядачів. Сталі оселі для них поставимо коло водопаду. Тих лісів що тут маємо, вистаче на десять літ – а до того часу насадимо 2-3 тисячі квадратних кілометрів нових плянтацій. А тепер слухай далше. Згадує Марійка про, банду кашібосів під проводом местіца Іль Круельо [62], з яким маю порахунки ще зперед десяти літ. Доніс їй про се один із моїх часутіносів, що розминувся зі мною по дорозі. Десять літ вганяю за тим драбом, щоби пімстити смерть дружини й запитати принагідно, де моя донька? Завтра вирушаємо назад. Добре, що ти приніс мені цю вістку, а то був би поспішив до ацієнди Хезуе дель Монте [63], де як мені донесено бачили його недавно.

– Видно, що дуже часто зміняв місце побуту, бо бачать його по ріжних місцях рівночасно. Але чи не долягатимуть вам рани? – запитав учасливо Петро.

– Легкі, мій хлопче. Звичайні задраснення. Ну, але тепер берімося до снання, мусимо на завтра набрати сил, так потрібних у дорозі.

Оглянули ще раз рани обох індіан та дали їм хініни. Тоді лягли під свої москітові сітки. Довго ще Петро крутився роздумуючи над останніми пригодами, заки зломив

До щасливого кінця

Коли пунтеро збудив Петра до стороження, було вже по півночі. Петро заглянув до ранених. Один спав спокійно, але другий був уже холодний: помер без стогнання, як пристало на хороброго часутіноса. В повітрі почулося наче сичання соток лютих гадюк, або скрегіт корабельної шріби! Подув шалений вихор, на який праліс відповів стогоном, шумом та тріскотом. Столітні великани тріщали і ламалися наче стебла. Цілі коновки води падали на землю, але вже за півгодини побачив Петро ясні зорі! Подорожні спокійно спали в печері. На вид погідного неба та ясних зірок, Петро почав знов мріяти про інші зорі там далеко в Ікітос!

– "Як вона схоче"? Ану ж вибере гарного, багатого еспанця, що забезпечить їй вигідне життя із усякими можливими розкошами, строями, та цяцками?

А Петро знав, що Марійха – чепуруха та любить строїтися.

За мріями застав Петра свіжий і погідний ранок. До схід сонця поховали обох померших і пустилися назад до тамба дона Ільдефонзо. Станули там без пригод і застали не тільки відділ дона Мігуеля, але також одного мапарійця, що приніс вістку про наближення банди розбишак.

Дон Мігуель нарікав трохи, що даремно виправлявся у таку далеку дорогу, бо досі не найшов нічого. Ще більше скривився, коли дізнався, що Петро найшов прегарні рідкі орхідеї. Коли пан Іван сказав йому отверто, що остаточне рішення залежить таки від Марійки, трохи що не заляв та хотів хоч би й зараз покидати страшну пущу, повну всяких небезпек, та вертатися до затишного Ікітос, де серед рож стоїть прегарна вілля. По дорозі до тамба тільки з трудом врятували його карґери з хвиль наглої повені, а тигри, льви та гадюки ввижалися йому на кождім кроці та за кождим корчиком.

Але зрозумів, що коли вже кашібоси бушують в околиці, то з малим відділом небезпечно пускатися в дорогу, бо дуже легко можна загубити свій скальп [64]. Треба було вдавати веселого та відважного принайменше тоді, коли гляділи на нього великі, чорні очі донни Соль [65], старшої, принадної доні пана Ільдефонзо. Сі очі старалися уприємнити його побут на ацієнді, що їм мабуть добре вдалося, бо Мігуель перестав говорити про поворот.

Під вечір третього дня пригнав на мулі [66] пеон дона Ільдефонзо, висланий на звіди, та доніс, що шайка, зложена з кількадесяти індіос бравос заховалася на день у невеличкій кітловині над рікою.

По короткій нараді рішено напасти самим на кашібосів і досвіта зайняти горбки довкруги кітловини, щоби унеможливити індіанам утечу. Треба було вирушати відразу,

щоби зайняти до схід сонця становища. Розбійники не підозрівали нічого, а до того, мабуть були певні, що в ацієнді не стрінуть ніякого опору.

Скоро утворено три відділи під проводом Ільдефонза, пана Івана та пунтероса.

Дон Мігуель остав у тамбо, якого обіцявав боронити до послідньої краплі крови. Кашібоси були для нього надто марним ворогом.

Петро прилучився до відділу пунтероса. До всіх трьох відділів, що мали йти ріжними стежками, прилучив дон Ільдефонзо по кількох своїх пеонів. Кождий відділ мав по три вінчестерські райфлі, із яких можна було стріляти дванадцять разів без набивання. Прочі мали звичайні, інколи поганенькі рушниці, револьвери та мачети. Пеони мали лясса [67] та боляс [68] .

Дорога пралісом у ночі видавалася Петрові вічністю. Праліс із своїм концертом диких голосів, місячним сяєвом, що рідко де продиралося через густе, посплітуване листя, робив могутнє вражіння. Треба було прямо вгадувати можливі небезпеки; гадюки шелестіли травою, кроки ягуара та леопарда були тихійші від подуву вітру. Пеони вели знаменито.

Не вспів відділ стати на призначенім місці, коли зголосився до Петра пеон від дона Ільдефонза з повідомленням, що оба прочі відділи заняли вже свої становища, і всі мають ждати на дальші прикази. Не вільно голосно говорити, непотрібно висуватися вперед, або розпалювати який небудь вогонь, Рівно заборонено курити. Всі три відділи поволесеньки окружили долинку, якою перепливав невеличкий потічок, що впадав до Уалляги.

Кашібоси лежали в долинці, як на долоні. Коло багаття лежав завинений в пестре пончо мабуть провідник ватаги. Коло нього лежав на траві великий боевий бубон. Один із кашібосів, який стояв на варті, почув мабуть кроки або помітив якийсь необережний рух, бо прискочив до бубна і вдарив з цілої сили. Бубон, обтягнений малпиною шкірою, видав такий голосний грохот, що весь табор схопився, як опарений. При допомі таких бубнів індіани порозуміваються на велитенські простори. Вміють навіть передавати собі ріжні відомости.

Провідник схопився один із перших. Коли розглянувся у положенню, пізнав, що всяка оборона або втеча даремна. Але цього навіть не пробував Підійшов прямо до дона Ільдефонза, наче до старого приятеля, і запитав, чому напастує табор мирних серінгуерів? Чи зробили йому яку шкоду?

Це була правда. А одначе дон Ільдефонзо заявив йому рішучо, що з огляду на обставини, що цілий відділ "мирних серінгерів" не має ні одної бляшанки, ні бальдію, ані жадних інших причандалів до збирання гуми, – що цілий відділ узброєний з голови до стіп, мають навіть боевий бубон, що всі індіани помальовані в воєнні барви і мають у волоссю орлині пера, – він вибе їх до ноги, коли не дадуть закладників та не відійдуть на південь.

Погляд местіца, що слухав сих слів у недбалій поставі, впав раптом на пана Івана.

Весело усміхнувся, при чім показалися білі, мов у вовка, зуби. Наче на яким балі підійшов до пана Івана з елегантним уклоном:

- А. старі знакомі! - і вказав на шрам на лиці пана Івана.

- Так, розбійнику, і ми тепер почислимося. Зараз же говори: де моя донька? Кажі правду, не то зазнаєш таких мук, що позаздрять тобі індіани, які вже давно чекають на твою шкіру!..

Але розбишака засміявся так весело і непримушено, якби почув щось незвичайно веселого.

- Але ж по-що тільки слів і в таким тоні поміж кавалерами, що мали приємність так близько стрічатися? - і відслонив груди, де видніла білизна. - Кров за кров. Ваша донька? Не побачите її ніколи, якщо не вийду звідси і то негайно. Стане дружиною якогось кашібоса, коли мій приятель Курака не захоче радше зробити собі з неї доброї печені.

Які ж слова могли би тяжче залякати нещасного батька? Пан Іван побілів, як стіна, і розбишака любувався вражінням своїх слів.

Постановив кувати залізо поки горяче.

- Коли мене пустите wraz із моїми серінґерами, то може зверну вам доньку...

Білі провідники відійшли на бік, щоби нарадитися. За той час не тільки розвиднілося, але й сонце зійшло в цілій своїй величі,

- Коли його пустимо, не зискаємо нічого, бо той Ель Круельо не дотримає слова, - сказав пан Іван.

- А цілу вічність їх тут тримати не можемо, бо або нам повтікають, або прийдуть їм із підмогою їх спільники, а як бачимо, тут їх тільки незначна частина. До того ж на довший час їх ніяк не прокормимо.

- Се все слушно, - докинув Петро, - але навіть, коли повісимо того добродія, то з одного боку може раз на все втратимо надію відзискати доньку пана Івана, а з другого - наразимося на пімсту його спільників, які нам того не простять..

- Ще гірше буде, коли їх усіх повісимо, - сказав дон Ільдефонзо: - тоді нам тут не жити.

- І так зле, і так недобре. Не можемо їх ані затримати, ані повісити, бо властиво вони нічим не провинилися, ані пустити. Треба конче зробити інакше. Банду мусимо розброїти, тоді післати двох по доньку із якимсь знаком Іль Круеля, а коли приведуть доньку, зробимо заміну.

Ця рада пана Івана подобалася усім, особливо донови Ільдефонзові, що жив із конечности в мирі з усіма сусідними племенами. Але цілком несподівано та рада не подобалася самому Іль Круельові. З такої розв'язки закип собі цілком виразно:

- Нас усіх не задержите, бо не можете. Коли задержите тільки мене, то сеньоріні не побачите ніколи. Робіть собі, що хочете, тільки знайте, що ми вміємо мститися...

Поки що відділ Іль Круеля розброєно та заведено до порожньої загороди, коло якої поставлено сторожу.

Тепер усі станули безрадно.

До пана Івана прийшов пунтеро Петра і сказав:

- Сеньоре Хуане, позвольте, що щось вам пораджу. Знаю того старого кашібоса,

вождя індіан із відділу Іль Круеля. Може би з ним скорше домовитися. Якби його сюди привести, то чейже старий пристане на якусь згоду. А що він права рука того драба, то певно знає усі його таємниці, Добре, що мєстїц замкнений окремо, та не може на нього впливати...

- Попробувати можемо, - сказав пан Іван: - Обіцяємо йому все можливе, але дуже сумніваюся, чи се нам що допоможе.

Пан Іван мав слухність, Ніякі обіцянки не зворушували вождя.

- Даєте мені сто рушниць? Алеж я й сам можу собі купити. Шукаємо пригод і воюємо з білими, але ми не розбійники. Знаємо в горах більше золота, чим про се можете мріяти. А окрім сього, - курака згідно потряс головою: - ніякий індіо не зраджує свого ватажка, з яким заключив умову...

Здавалося, що все пропало. Рішено всіх випустити, а Іль Круеля відправити до в'язниці, де мав відповісти за попередні злочини.

В сю важку хвилину пригадав собі Петро "тапу" інка. Станув з ним перед Куракою. Вождь пильно оглянув таємниче письмо. Тоді похилив голову і сказав тихо: "Приказуй!"

За чверть години все було в порядку. Курака згодився на заміну. На Білій Квітці нічого йому не залежало. Тримав її Іль Круель в Халька де Сіленціо [69] (Jalca de Silencio) під опікою старого падре [70], що вчив її всякого знання. На таку вістку вступило в пана Івана нове життя, Курака підозрівав, що Іль Круель виховує її собі на жінку, а за зрабоване майно хоче десь собі заложити асієнду та розпочати інше життя.

За п'ять днів мав Курака вернутися. Вибрався із ним пантеро. Перед відїздом викурили всі калюмет [71] із вождем.

Прямо вічністю здавалися пану Іванові тих п'ять днів. Рівно ж Петро де-що нетерпеливився, але зате дон Мігуель почувався чим раз краще, особливо, коли дон Ільдефонзо розказав йому про експльоатацію двісті тисяч гумових дерев, Із таким предложенням чудово гармонізували чорні, мов терен, палкі очі сеньоріни. Відколи дон Мігуель довідався, що сеньоріна Маноеля навіть не донька пана Івана, а правдива донька має небавом явитися, зацікавлення і любов міцно зменшилися. І він рішив відступити від закладу.

Натомісць оба українці й оба еспанці вирішили заснувати спілку для експльоатації знайдених гумових плянтацій.

Угода між спільниками наступила дуже скоро: оба юнаки мали чим скорше полагодити всі технічні справунки, зв'язані з добуванням кавчуку. На велику скалю Петро мав доставити білих доглядників, до яких і еспанець мав повне довіря, а дон Ільдефонзо мав звербувати десять тисяч мапірісів. Пан Іван мав, як тільки мине дощева пора, зайнятися будовою фарм для доглядників. Водопад мав достарчити громовини (електрики) до освітлення та механічної перерібки добутого кавчуку.

Не втіли наради дійти до доброго кінця, як і післанці повернулися, бо їхали на мулах.

Радости пана Івана не було кінця. Всіх індіан випустили в ту хвилю, й вони подалися на південь, а два дні пізнійше пустив пан Іван свого ворога, з яким вирівнав

давні рахунки.

Розбійник дуже дивувався, що не повис на якій гарній гиляці, але як правдивий каваллеро сказав до пана Івана:

- Дуже мені прикро, що нам не довелося поріднитися. Одначе все одно зачну інше життя. Маю доволі пригод – покищо. Сим разом ви мене побідили, і сердечно дякую за лекцію...

Дзюня не пізнала батька, але українські слова пригадувала собі дуже скоро, а коли Петро на одній стоянці заспівав дзвінким голосом, то з її очей поплили рясні сльози. Пригадала собі відразу свою молодість і батька.

Заложення Поселенчого Банку відсвятковано торжественно. Станули при тім дві молоді пари. Але Петро помилився: банк за рік не виплатив 20% дивіденди. Виплатив 100%. Наймолодші засновники гумових плантацій одержали прегарні подарунки: розкішні колиски для обох наслідників родів.

Полонична, 4 квітня 1923.

Пояснення

[1] Морський залив. *(Тут і далі у виносках примітки автора).*

[2] Човен під вітрилом.

[3] Великопанська манера іспанців.

[4] Капелюх.

[5] До ваших стіп (стелюся) панночко!

[6] Титул есп. шляхти.

[7] Мачета – великий ніж.

[8] Одна з найвищих гір Півд. Америки,

[9] Невільник.

[10] Америк. тигр.

[11] Пончо – плащ, що складається із подовгастого кусня матерії та має посередині отвір на голову.

[12] Безводні степи в Південній Америці.

[13] Фарма.

[14] Кавчук.

[15] Приплив вод у дощевій порі (робітничий сезон).

[16] Пропасниця, що треває усього два-три дні.

[17] Пан.

[18] Перед усесвіт. війною 1 контос = 300 долярів US.

[19] Huallaga.

[20] Jurimaguas.

[21] Наш пан Іван.

[22] Слуг.

- [23] Начальники.
- [24] Керманич.
- [25] Quillasasa.
- [26] ShapaJa.
- [27] Маленькі комарі.
- [28] Хата на високих палях, якої не досягає вилив ріки.
- [29] Полудневий постій із обідом і спочинком.
- [30] Горячка над лягуновими (чорними) водами, небезпечна не тільки для європейців.
- [31] Горівки.
- [32] Піскова лава, що в мілководдя виступає із води.
- [33] Кайман, lagarto – рід крокодила.
- [34] Рушниця.
- [35] Чарочки горівки з цукрової трощі.
- [36] Юка се рід смачного керея.
- [37] Дякуємо! Дякуємо!
- [38] Візьми!
- [39] Табору.
- [40] Індійське плем'я, обзнайомлене добре з водою, ізза чого називають його "водними індіанцями".
- [41] Мама вод – анаконда, велитенський вуж.
- [42] Папуга.
- [43] Есп. шляхотський титул.
- [44] Вийт села.
- [45] Двигар вантажу.
- [46] Степи.
- [47] Дикі індіанці, в відрізненню від стало осілих.
- [48] Ліп'янка.
- [49] Духовник.
- [50] Рослинна отруя із соку стрихнінових дерев; введена в кров стрілою убиває дуже скоро, через жолудок нешкідлива, тож упольовану нею звірину можна їсти, з чого індіанці користаються.
- [51] Мішанець білого й індіанки.
- [52] Тропа, стежка.
- [53] Провідник.
- [54] Дараба, сплав.
- [55] Живиця.
- [56] Тигри, ягуари.
- [57] Asa foetida, живиця обридлого запаху.
- [58] Плянтація.
- [59] Добувач гуми.

[60] Східні Кордилери.

[61] Рід пільного коника.

[62] Жорстокий.

[63] Христос із гір.

[64] Шкіра з голови враз із волоссям, яку індіани стягають побитим ворогам та переховують як спомин.

[65] Соль – сонце.

[66] Мішанець осла і коня.

[67] Аркан.

[68] Дві важкі кулі на рамені; кинені обмотуються довкруги ніг дичини та перевертають її.

[69] Долина Мовчанки.

[70] Священник.

[71] Файка мира, свого рода присяга.